

10-10-2019

PRAGMATIC PROJECTS OF THE TRANSLATION IN BOBUBNOMA FEATURES ”

О. М. Назирова
НамМТИ

Follow this and additional works at: <https://uzjournals.edu.uz/namdu>

Part of the [Education Commons](#)

Recommended Citation

Назирова, О. М. (2019) "PRAGMATIC PROJECTS OF THE TRANSLATION IN BOBUBNOMA FEATURES ","
Scientific Bulletin of Namangan State University. Vol. 1 : Iss. 10 , Article 41.
Available at: <https://uzjournals.edu.uz/namdu/vol1/iss10/41>

This Article is brought to you for free and open access by 2030 Uzbekistan Research Online. It has been accepted for inclusion in Scientific Bulletin of Namangan State University by an authorized editor of 2030 Uzbekistan Research Online. For more information, please contact brownman91@mail.ru.

PRAGMATIC PROJECTS OF THE TRANSLATION IN BOBUBNOMA FEATURES ”

Cover Page Footnote

???????

Erratum

???????

“БОБУРНОМА” ДА САЖЪ ТАРЖИМАЛАРИНИНГ ПРАГМАТИК ХУСУСИЯТЛАРИ”

О.М.Назирова, НамМТИ

Аннотация. Ушбу мақола Заҳириддин Муҳаммад Бобурнинг “Бобурнома” асаридаги сажъларни таржималарда қандай акс этганлигига бағишланади. Шунингдек, “Бобурнома”да қўлланилган сажъ турлари ва уларнинг таржималарида акс этишининг прагматик хусусиятлари кўрсатиб берилади. “Бобурнома”дан сажъ қўлланган парчаларнинг таржималарда прагматик мутаносиблик билан акс этиши ёки прагматик номутоносиблик ҳолатларини кузатилиши таҳлил қилиб кўрсатилган.

Калим сўзлар: сажъ, таржима матни, прагматика, бадий, усул, бадий санъат тури, қофия, вазн, туркий наср анъаналари

Abstract. this article is devoted to the usage of saj' genre (a literary genre) in the translations of “Baburnama” written by Zakhiriddin Mukhammad Babur. Moreover, here is shown the types of saj' and its pragmatic peculiarities reflected in English translations. Also in the article was analyzed and discussed pragmatic consistencies and inconsistencies of translations of saj' in some passages of “Baburnama”.

Key words: saj', translation text, pragmatics, fiction, method, literary art type, prosody, rhythm, Turkic prose traditions

Сажъ матнининг ўқувчи учун тушунарли бўлишига кўмаклашувчи, асарнинг бадийлигини янада оширувчи адабий жанрдир. Сажъдан ҳар бир муаллиф ўз услубига хос тарзда фойдаланади. Айрим тадқиқотчилар сажъни бадий санъат тури сифатида талқин этсалар, бошқалари уни услуб элементларидан бири, яна бирлари бадий талқиннинг ўзига хос шакли сифатида поэтиканинг кенг сатҳида тушунтирадилар. Бу усул замонавий ўзбек насрида ҳам баъзи ўринларда учраса-да, у кўпроқ мумтоз наср ифода усулига хосдир. Аммо сажънинг бошланғич нуқтаси ва илк манбаси дейилганда кўпроқ ўзбек халқ насри, айниқса, халқ эпоси тушунилади. Ўзбек адабиётшунослигида сажъ поэтикасининг фольклор ва мумтоз насрдаги кўринишлари устида жиддий тадқиқот олиб борган, сажъ назарияси ҳақида салмоқли хулосаларга келган профессор Б.Саримсоқов сажъга бундай таъриф беради: «Сажъ–бадий матнда ишлатилган айрим гап бўлақларининг ё вазнда, ё қофияда ёхуд ҳар иккаласи (вазн ва қофия)да мослашувидир» [Sarimsaqov B, 74].

Бобур сажъ усулидан уч мақсадда фойдаланади: биринчидан, туркий наср анъаналарини давом эттириш, ва маълум маънода янгиликлар билан бойитиш учун, иккинчидан, айтмоқчи бўлган фикрининг бадий жиҳатдан юксак бўлиши, ўқувчи томонидан қизиқиб қабул қилинишини таъминлаш мақсадида, учинчидан, реал воқеликка хос воқеа-ҳодиса, образ, характер, портретлар тасвирида аниқликка эришиш эҳтиёжи юзасидан. Қолаверса, айнан шу сажъ санъати воситасида биз муаллиф дунёқараши, рухий ҳолатлари, сиёсий ва ижтимоий воқеликка муносабатини очиқ англаймиз. Ниҳоят, сажъ «Бобурнома» муаллиф образини тўла тасаввур этишимизга имкон беради.

Бобур ўзигача мавжуд анъанавий наср намуналаридаги сажълаш усулини «Бобурнома»да такомил босқичига олиб чиқди десак, сира янглишмаган бўламиз. Шунингдек, Бобур бадиий тасвир объекти (воқеа, образ, характер, детал, табиат тасвири сингари) ўзгарган ҳар бир нуқтада сажънинг янги-янги шакллари кашф этади. Сажъ санъати доирасини кенгайтирганидек, ўз тарихий-бадиий мақсадининг мукаммал даражада амалга ошишини таъминлайди. Б.Саримсоқов ушбу фикрлари юқоридаги хулосаларимизнинг тўғри эканлигидан далолат беради: «Бобурнома» XVI аср бадиий насри намунаси бўлганлиги учун ҳам муаллиф ўз мемуарида тарихий воқеаларни қуруқ хронологик баён қилмай, уларни образли тил билан, турли бадиий-тасвирий воситалар ёрдамида ифодалайди. Шундай бадиий-тасвирий воситалардан бири классик насримиз учун энг характерли ҳисобланган санъат сажъ ҳисобланади ... Шунинг учун ҳам сажъ муаллифнинг турли тарихий шахс, тарихий воқеаларга нисбатан субъектив-эмоционал муносабатини ифодаловчи санъат сифатида жуда ҳам ўринли қўлланилган» [Sarimsafov B, 122]. Дарҳақиқат, сажъ санъатининг «Бобурнома»да истифода этилиши XVI аср туркий классик насрнинг яна бир поғона кўтарилишига олиб келди. Бу далил эса истеъдодли ижодкорнинг бир санъат доирасида ўзи мансуб миллат адабиётини янги поғонага олиб чиқиши мумкин деган муҳим хулосага асос бўлади.

Бизнингча, сажъ туркий насрнинг хос хусусиятларидан бири бўлгани учун том маънода ўзбек халқига хос лингвокултурологик жиҳатларни акс эттиради. Миллий наср услубининг теран имкониятларини намоён қилади. Шу нуқтаи назардан «Бобурнома»да қўлланган сажъ усулининг таржимада прагматик акс этиши ўта муҳимдир.

«Бобурнома» матнида қўлланилган сажъ намуналари таржима матнларида турли даражада акс этганини кўришимиз мумкин. Қуйида В.Текстон, Лейден-Эрскин, А.С.Бевеиж таржималарида Бобур реалистик воқеалар тасвирида қўллаган сажъ санъатининг намоён бўлиш даражалари хусусида тўхталамиз. Бунда учала таржима вариантларидан олинган мисолларни илмий муқояса этиш йўлидан борамиз.

«Бобурнома»да воқеалар, кичик эпизодлар, деталлар, инсон характери ва руҳиятига хос жиҳатларнинг муқоясавий шаклда сажъда баён этилиши мавзу жиҳатидан кенглиги, юксак бадиияти билан ўзбек мумтоз насри қамровини кенгайтирди. Бобур Ҳиндистон минтақасини Кобул атрофи ерларига, субтропик иқлим сабаб маълум даражада ўхшашлигини айтса-да, Синд дарёсининг нарёғида мутлақо бошқа манзарага дуч келганини қайд этади. Икки минтақа табиатининг бундай муқоясавий тасвирини беришда сажъ санъати муҳим рол ўйнайди. Хуросон ва Мовароуннаҳр табиати бу ўринда сажъли муқояса объекти вазифасини бажаради: «Ғариб мамлакате воқийъ бўлубтур. Бизнинг вилоятларга боқа ўзга оламедур. Тоғ ва дарёси ва жангал ва саҳроси, мавозийъ ва вилоёти ва ҳайвонот ва набототи, эли ва тили ва ёмғури ва ели борча ўзгача воқийъ бўлубтур. Кобул тавобии гармсерлар агарчи баъзи ишти Ҳиндустонга мушобаҳати бор, баъзида йўқ. Синд сувини ўтгач, ер ва сув ва йиғоч ва тош ва эл ва улус ва роҳ ва расм тамоми Ҳиндустон тариқидадур» [Бобурнома 2002, 197]. Матнда келган сажъ қофия жиҳатидан тугаллик, тўла мосликни даъво қила олмас-

да, ундаги ритмик оҳангдошлик, семантик ҳамоҳанглик бевосита сажъ техникаси орқали юзага чиқади. Ўзга мамлакатнинг ғаройиблиги, ундаги «**Тоғ ва дарёси ва жангал ва саҳроси, мавозий ва вилоёти ва ҳайвонот ва набототи, эли ва тили ва ёмғури ва ел**»нинг бошқачалигини ифодалайдиган қатор сўзларнинг ички муносабати нафақат шакл гўзаллигини, балки Бобур кўнглидаги Ватан соғинчи, ички трагизмни ҳам намоён этади. Айнан шу туйғу муқоясавий сажъ усулини қўллашни талаб этади.

Албатта, келтирилган матнда ўта мураккаб ички ҳолатнинг бадий жиҳатдан мураккаб ва юксак намунаси акс этган. Буни таржимада прагматик ифодалаш ўзга тил вакили учун катта қийинчилик туғдиради. Шу сабабдан таржима вариантларида турлиликлар билан бир қаторда, мураккабликлар, хатоликлар келиб чиқишига сабаб бўлади.

Асл матндаги «ўзга оламедур- ўзгача воқий» сажъи таржима матнида: «**different world- different nature**» деб келтирилади. Таржимон сажъни таржима матнида аслият матнидек прагматик мувофиқлик билан ўтиришга уринган. Бобур ифодалаган сажълар: «*тоғ ва дарёси ва жангал ва саҳроси, мавозий ва вилоёти ва ҳайвонот ва набототи, эли ва тили ва ёмғури ва ели*» жумласи таржима матнида: «*its hills and rivers, its forests and plains, its animals and plants, its inhabitants and their languages, its winds and rains*» [Leyden-Erskine.Voll.II., 201] шаклида қайта тикланади. Таржимон таржима матнида сўзнинг охирига «-s» яъни ўзбек тилида «-лар» қўшимчасини қўшиб аслият матнидаги сажъдек ифодалашга ҳаракат қилади. Аммо «*мавозий ва вилоёти*» сажъларини таржима матнида тушириб қолдиради.

Аслиятдаги: «**ер ва сув ва йиғоч ва тош ва эл ва улус ва роҳ ва расм**» сажълари таржимада: «**the trees, the stones, the wandering tribes, the manners and customs of the people**» деб берилади. Ушбу жумладаги сажълар таржимада муайян даражада акс этган дейиш мумкин. Шуниси муҳимки, таржимон Синд сувларидан ўтгандан кейинги қиёсий тасвирни беришда инглиз тилидаги қофияли муқобиллардан фойдаланади. Сажъ усулини сақлайди. Фақат нима сабабдандир «*ер ва сув*» сўзларини тушириб қолдирган.

Лейден-Эрскин сажъларни таржима матнида акс эттиришда ўзига хос йўлни танлайди. Сажъларни қайта тиклаш жараёнида уларнинг жойлашув кетма-кетлигига эътибор қаратади. Сажъларни таржима қилишда уларнинг ваъзн жаҳатидан бир-бирини тақозо этишини назардан четда қолдирмайди. Аслият тилида ифодаланган сўзларнинг муқобил вариантларини топиш ва уларни ўзаро мослаштиришга уриниш сажъли жумлани қайта тиклашда муҳим рол ўйнайди. Бу ўринда аслиятдаги ритмик, эвфоник, семантик функцияларни акс эттиришда сажъ усули хоссалари етакчилик қилади.

Асл матнидаги: «**тоғ ва дарёси ва жангал ва саҳроси, мавозий ва вилоёти ва ҳайвонот ва набототи, эли ва тили ва ёмғури ва ели**» сажъларини, таржима матнида: «**its mountains, rivers, jungles and deserts, its towns, its cultivated lands, its animals and plants, its peoples and their tongues, its rains, and its winds**» [A.Beveridge, 484] деб келтирилади. Сажъларни аслиятда тасвирлангандек прагматик мувофиқ беришга ҳаракат қилади. Юқорида кўрилган таржималарда прагматик

мувофиқликни таъминлаш мақсадида «-s» (кўплик кўшимчаси) кўшиб мослаштирилса, А.Бевериж «*its*», яъни аслият тилидаги «*унинг*» сўзини кўшади. Шу йўл билан сажъларни таржимада прагматик мувофиқлигини мукаммаллаштиради. Таржима матнларида акс этган сажъ усули муаллиф тасвирлаган учала мамлакат (Моворауннаҳр, Ҳиндистон, Афғонистон) табиати ва ижтимоий ҳолатини кўрсатади. Аммо биз юқорида таҳлилий кўрсатган муаллиф ботиний ҳолатини акс эттиришга ожизлик қилади. Бу ҳолат таржимонлар маҳорати ёки тил билиши билан боғлиқ эмас. «Бобурнома»даги ушбу мураккаб вазият, ички ҳолатни англаб таржимада акс эттириш учун, матн руҳини яхши ҳис эта оладиган ва сўзда ифодалашга қодир миллат вакили лозим бўлади.

Аслиятдаги: «**ер ва сув ва йиғоч ва тош ва эл ва улус ва роҳ ва расм**» каби сажъ қатори таржима матнларида: «**land, water, tree, rock, people and horde, opinion and custom**» деб берилади. Бу матндаги сажъларни муаллифга яқин ифодалаш учун таржимон аслиятда ҳар бир сўз орасида келадиган «*ва*» боғловчисини айнан қолдиради. Албатта, таржима амалиёти учун бу жиҳат муҳим. Зотан: «Таржимон ўз олдига ўзбек мумтоз адабиётини таржима қилиш мақсадини қўяр экан, биринчи навбатда, прагматик таъсир кўрсатиш йўллариини излаши, ўзбек рецептори каби хорижлик рецептор ҳам бадий-эстетик завқни туюши учун қандай янги усул ёки восита лозим бўлса ишга солиши лозим. Таржиманинг прагматик қиммати ана шундагина ошади» [Sirojiddinov S, Odilova G, 33].

Аслиятда матнидаги сажъларни таржима матнида прагматик жиҳатидан мувофиқлаштириш мақсадида бу таржимон ҳам Лейден-Эрскин каби йўл тутган. Аслиятдаги: «**тоғ ва дарёси ва жангал ва саҳроси, мавозий ва вилоёти ва ҳайвонот ва набототи, эли ва тили ва ёмғури ва ели**» сажъларини, таржима матнида: «**mountains, rivers, forests, and wildernesses, its villages and provinces, animals and plants, peoples and languages, rain and winds**» [W.Thackston, 332], тарзида келтирган. Таржимон сажъларни аслият матнидек прагматик мувофиқлик билан қайта тиклашга эришган. Бобур бир шаҳар ижтимоий аҳволини, иккинчи бир шаҳар ижтимоий аҳволи билан қиёсан англатади. Бунда сажъга мурожаат қилишни лозим топади. В.Текстон ҳам муаллифнинг сажълар орқали ифодаллаган манзараларини шундай кетма-кетликда жойлаштирганки, унинг ушбу тадбири таржима матни таъсирчанлигини кучайтиради. Ҳар бир сўз аслиятда қўлланган сажъларга мос келиши учун В.Текстон «-s» кўшимчасини қўшган. Шу тариқа сўзлар маъносини прагматик маънога мослаб беришга эришади.

Аслиятдаги: «**ер ва сув ва йиғоч ва тош ва эл ва улус ва роҳ ва расм**» таржима матнларида: «**the land, water, trees, stones, people, tribes, manners, and customs**» деб келтирилади. Одатда Бобур қаерга борса, шу жойга ҳар томонлама эътибор қаратади, керак нуқталарда қиёсларни аниқлик билан беради. Бошқа юрт маданиятини ўз юрти маданияти билан солиштириб, ўхшаш ва фарқли томонларини сажъ воситасида ифодалайди. Сажъ асосида қиёсий тасвир бадийлиги ва мукамаллигига эришади.

Таржималарнинг қиёсий таҳлили бизни шундай тўхташга олиб келди: а) сажълар таржималарда прагматик мувофиқликда акс этган; б) ҳар бир таржимон

таржиманинг прагматик мувозанатига эътибор қаратган; в) таржимонлар ҳар доим ҳам сўзларнинг қофиядош шаклини айнан топмасалар ҳам, талаффуз жиҳатидан қофиядош бўлган мос шакли топа олганлар. Айниқса, В.Текстон таржимасида сажълар прагматик мувофиқлик билан таржима қилинган. Таржима матнидаги сажъларнинг прагматик бутунликда бўлиши таъминланган. Айрим ўринларда таржимонлар таржиманинг прагматик хусусиятларини соддалаштирганлар, баъзан эса кенгайтирганлар. Шу йўллар билан сажъли матн мазмунини рецепторга етказишга муваффақ бўлганлар.

References:

1. Zahiriddin Muhammad Bobur. «Boburnoma». – Toshkent: SHarq NMAK, 2002. – B.37
2. Leyden J., W.Erskine. Memoirs of Zehired-din Muhammed Babur, Emperor of Hindustan.– Edinburg, 1826. – P.422
3. Beveridge A.S., The Bābur-nāma in English (Memoirs of Babur), Translated from the Original Turki Text of Zahiru’ddin Muhammad Babur Padshah Ghazi by Annette, Susannah Beveridge. 2 Vols, – London, 1922; Repr, in one Volume, – London, 1969; – New Delhi, 1970; – Lahore, 1975. – P.134
4. The Baburnama. Memoirs of Babur, Prince and Emperor, Translated, Edited, and, Annotated by Wheeler M., Thackston. – New York & Oxford, 1996. – P.122
5. Sarimsoqov B. Saj’ // O’zbek tili va adabiyoti. –Toshkent, 1971 . – № 2. – B.74.
6. Sarimsoqov B. O’zbek adabiyotida saj’. – Toshkent: Fan, 1978, – B.122.
7. Sirojiddinov SH., Odilova G. Badiiy tarjima asoslari. –Toshkent: Mumtoz so’z, 2011. – B. 33.